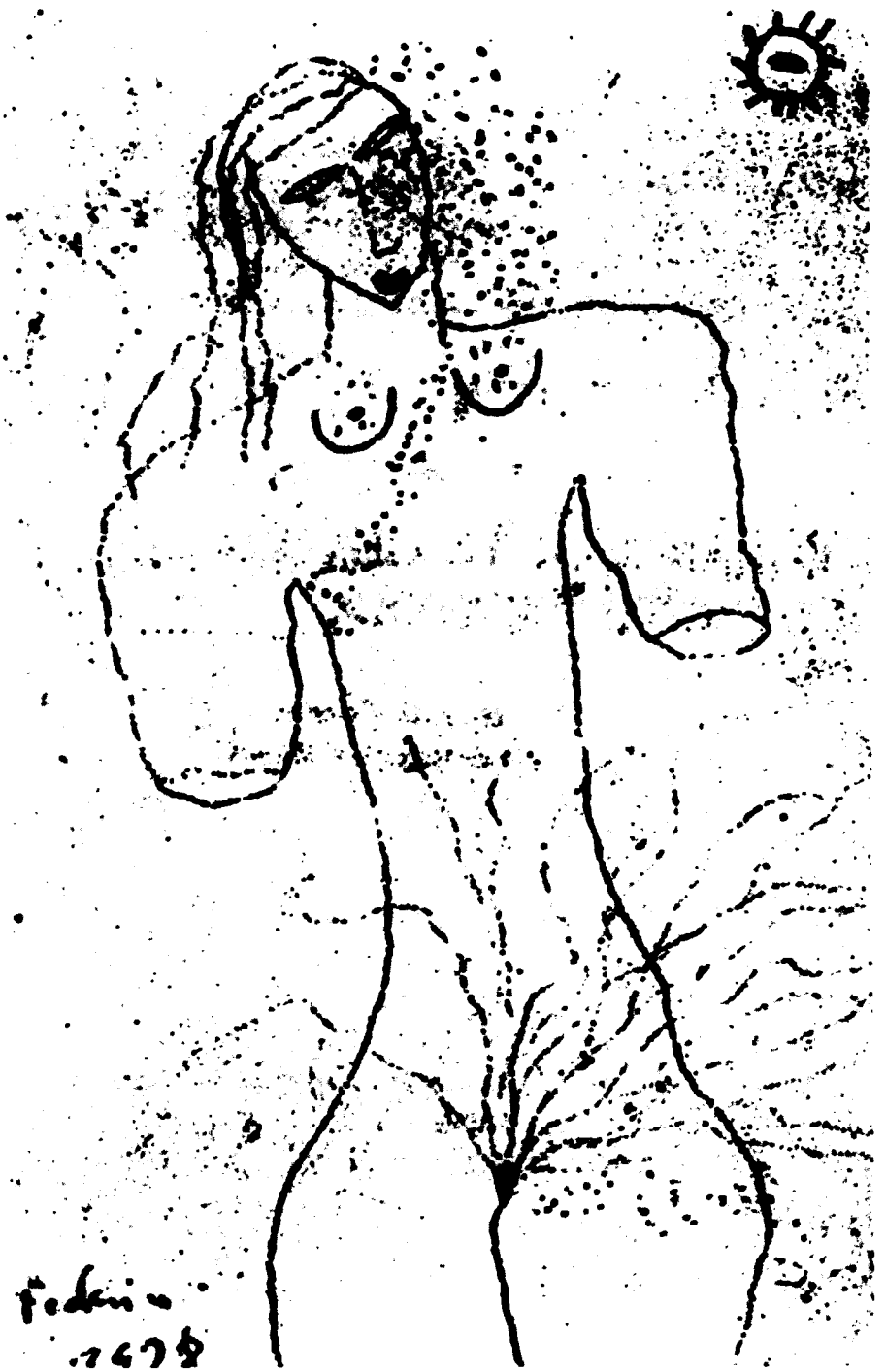

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΥΛΙΣΜΟ

Στο τεύχος 42 της *Ουτοπίας* δημοσιεύθηκε κριτική του Παναγιώτη Σωτήρη για το βιβλίο της Μαρίας Αντωνοπούλου, *Κοινωνική Πράξη και Υλισμός, Σπουδή στην Κοινωνιολογία της Γνώσης*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000. Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύτηκε μια απάντηση-σχολιασμός της κριτικής από τη Μ. Αντωνοπούλου. Στη συνέχεια στάλθηκαν στην *Ουτοπία* δυο κείμενα που αναφέρονταν στο πρόβλημα του υλισμού, από τον Ανδρέα Μιχαλάκη και τον Ιταλό φιλόσοφο Κοστάντσο Πρέβε. Δημοσιεύουμε σήμερα τα δυο αυτά κείμενα, καθώς και ένα κείμενο του Ε. Μπιτσάκη που σχολιάζει το βιβλίο της Αντωνοπούλου, καθώς και τα κείμενα του Σωτήρη και του Πρέβε.

Το βιβλίο της Αντωνοπούλου υπήρξε η αφορμή για να ανοίξει επιτέλους ο διάλογος για το κεφαλαιώδες πρόβλημα του υλισμού και του διαλεκτικού υλισμού ειδικότερα. Ο διάλογος ξεκίνησε. Ελπίζουμε να συνεχιστεί και με άλλες παρεμβάσεις.

Federico
1678

Φεδερίκο Γκαρθία Λόρχα

Για την κριτική του υλισμού

Η Μαρία Αντωνοπούλου με το βιβλίο της *Κοινωνική Πράξη και Υλισμός, Σπουδή στην Κοινωνιολογία της Γνώσης* (Αλεξάνδρεια, 2000) μας καλεί να αναστοχαστούμε κριτικά μια έννοια που συνιστά βασική κατηγορία της θεωρητικής και πρακτικής συνείδησης της νεοτερικότητας, την έννοια του υλισμού. Δε θα ήταν υπερβολή εάν λέγαμε ότι η έννοια του υλισμού θεωρείται λίγο πολύ αυτονόητη και μη προβληματική για ποικίλα θεωρητικά εννοιακά πλαίσια διά των οποίων επιχειρείται να εννοηθεί ο φυσικός και ο κοινωνικός κόσμος. Το εγχείρημα αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί ο φιλοσοφικός υλισμός, υπό τη μορφή του μαρξιστικού διαλεκτικού υλισμού, θεωρήθηκε από τους μαρξιστές ως η φιλοσοφική πεμπτούσια, θα λέγαμε, του μαρξικού έργου. Βεβαίως, η Αντωνοπούλου δε θέτει ως στόχο της να εξετάσει τις διάφορες μορφές μαρξιστικού υλισμού, αλλά επιχειρεί μέσω μαρξικών κατηγοριών να αναδείξει το κοινωνικό περιεχόμενο της έννοιας της ύλης και ταυτόχρονα τα όρια και τους περιορισμούς αυτής της έννοιας. Είναι σίγουρο ότι τα συμπεράσματα μιας τέτοιας προσέγγισης έχουν, ασφαλώς, συνέπειες και για τις μαρξιστικές μορφές υλισμού που εν πολλοίς επαναλαμβάνουν και αναδιατυπώνουν τις βασικές αρχές της νεοτερικής έννοιας της ύλης, συλλαμβάνουν, δηλαδή, την ύλη ως το υπόστρωμα, την «κοινή ουσία» του κόσμου που διά της αυτοκίνησής της παράγει τις διάφορες φυσικές και κοινωνικές μορφές. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να διαβάσουμε τη μελέτη της και ως μια απόπειρα να υποβληθούν σε κριτική μαρξιστικές υλιστικές θέσεις μέσω των μαρξικών κατηγοριών. Και είναι αλήθεια ότι ο μαρξιστικός φιλοσοφικός υλισμός έχει και αυτός αποτελέσει ένα από τα «αυτονόητα» της μαρξιστικής θεωρίας. Ασφαλώς, τα αυτονόητα πρέπει να τα υποβάλλουμε σε κριτική γιατί έχουν προκαλέσει πολλά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα, έχουν οδηγήσει σε θεωρητικά και πρακτικά αδιέξοδα. Για να περιορίσουμε στα θεωρητικά προβλήματα, αρκεί κανείς να αναφέρει τη δυσκολία που αντιμετωπίζει ο σύγχρονός μας μαρξισμός να προσδιορίσει τον υλιστικό χαρακτήρα της θεωρίας του. Έτσι, στην κριτική του που δημοσιεύθηκε στο προηγούμενο τεύχος της *Ουτοπίας* (τ. 42) ο Π. Σωτήρης κατηγορεί την Αντωνοπούλου ότι ορίζει τον υλισμό με υπερβολικά στενό τρόπο, δηλαδή ταυτίζει τον υλισμό με τον οντολογικό υλισμό. Βεβαίως, ο Σωτήρης δεν υποστηρίζει ότι ο μαρξιστικός υλισμός είναι γνωσιοθεωρητικός υλισμός, δηλαδή μια εκδοχή της θεωρίας της αντανάκλασης. Φαίνεται ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο στις μέρες μας να πάρει κανείς στα σοβαρά μια τέτοια θέση. Ο Σωτήρης μάλλον επιχειρεί να προτείνει μια μη οντολογική επανεμφάνιση του υλισμού που απαιτεί, όπως λέει, μια «...επαναποθέτηση της έννοιας της υλικής διαδικασίας, ως μιας διαδικασίας χωρίς υποκείμενο και χωρίς τέλος...» (Σωτήρης 2000: 154). Αυτό όμως τι συνιστά αν όχι μια οντολογική θέση; Ο Σωτήρης

από τη μια μεριά τονίζει ότι «...η φιλοσοφική υλιστική θέση δεν έχει καθαυτό γνωστικό περιεχόμενο, δε μας λέει τίποτα για τις υπό εξέταση υλικές διαδικασίες καθαυτές» (Σωτήρης 2000: 154), όμως από την άλλη μεριά χαρακτηρίζει, όπως μόλις είδαμε, την υλική διαδικασία ως διαδικασία χωρίς υποκείμενο. Αυτός ο χαρακτηρισμός της «υλικής διαδικασίας» δεν έχει άραγε γνωστικό περιεχόμενο; Μάλιστα, αυτή η θέση υποστασιοποιεί ως οντολογική-φιλοσοφική αυτή τούτη τη συγκεκριμένη ιστορική συνθήκη που αποτέλεσε τον κατ' εξοχήν στόχο της κριτικής του Μαρξ, δηλαδή την έκπτωση «των σχέσεων των ανθρώπων σε υλικές», σε σχέσεις μεταξύ πραγμάτων και τη μεταμόρφωση «των σχέσεων των υλικών πραγμάτων σε κοινωνικές» (Marx 1976: 166). Τις συνθήκες διαμόρφωσης αυτής της συνθήκης, όπως και τις συνέπειές της στον τρόπο με τον οποίο σκέπτονται οι άνθρωποι και εξορθολογίζεται η συνθήκη αυτή εντός της φιλοσοφικής συνείδησης, εξετάζουν εξαντλητικά τα κεφάλαια 4α, β, γ του βιβλίου της Αντωνοπούλου, όπου εκτίθενται οι συνθήκες διαμόρφωσης του κεφαλαίου ως της ανώτατης μορφής αφαίρεσης της ανταλλακτικής αξίας. Ιδιαίτερα το κεφάλαιο 4γ δείχνει τον τρόπο με τον οποίο η έννοια της ύλης καθίσταται αυτονόητο της καπιταλιστικής κοινωνίας, καθώς το κεφάλαιο συνιστά το περιεχόμενο της ύπαρξης και το στόχο της δράσης των κοινωνικών υποκειμένων. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η αντίληψη πως η καπιταλιστική κοινωνία διαμορφώνεται ως δομική κατάσταση και διαδικασία χωρίς υποκείμενο απολυτοποιεί ακριβώς τη μια πλευρά, αυτή που αποτελεί και το στόχο της κριτικής του Μαρξ, τη συνθήκη της κυριαρχίας της λογικής του κεφαλαίου επί του συνόλου των κοινωνικών πρακτικών. Αγνοεί, συνεπώς, τη θεμελιακή μαρξική θέση ότι η εν λόγω κυριαρχία δεν παύει να συνιστά αποτέλεσμα της πράξης των κοινωνικών υποκειμένων και συνεπώς τελεί διαρκώς υπό ασταθή ισορροπία και υπό άρση. Η τελευταία αυτή θέση-διάγνωση είναι που επιτρέπει, άλλωστε, στον Μαρξ να ερευνά κριτικά την καπιταλιστική κοινωνία και να στοχεύει στην υπέρβασή της.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι η προσέγγιση της Αντωνοπούλου δεν είναι φιλοσοφική, δε θέτει φιλοσοφικά το ερώτημα «τι είναι υλισμός;» και «τι θα 'πρεπε να εννοούμε ως υλιστικό;», αλλά προσπαθεί να γράψει την «κοινωνική ιστορία» της έννοιας του υλισμού, την «κοινωνική ιστορία» τόσο των φιλοσοφικών προϋποθέσεων και διατυπώσεων της όσο και της γένεσης της έννοιας της ύλης στη συνείδηση των κοινωνικών υποκειμένων. Η κατανόηση των εννοιών, της θεωρητικής και της πρακτικής συνείδησης είναι δυνατή μόνο εάν αναδείξουμε το κοινωνικό περιεχόμενό τους, την ιστορικότητά τους και συνεπώς τα ιστορικά όριά τους.

Το ερώτημα που θέτει η Αντωνοπούλου έχει ως εξής: Ποιες είναι οι κοινωνικές προϋποθέσεις, οι ιστορικές συνθήκες, ακριβέστερα οι κοινωνικές σχέσεις εντός των οποίων αναδύεται στη συνείδηση των κοινωνικών υποκειμένων η έννοια της ύλης, έννοια που έχει καταστεί θεμελιακή για τη θεώρηση του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου; Το ζήτημα είναι, λοιπόν, να αναδειχθεί το ιστορικό-κοινωνικό περιεχόμενο της έννοιας της ύλης και όχι να εντοπισθεί και να καταγραφεί η «κοινωνική λειτουργία» των κάθε λογής υλιστικών τοποθετήσεων. Δεν επιχειρείται λοιπόν μια «εξωτερική» ιστορία του υλισμού, που θα περιοριζόταν στο να καταδείξει τον κοινωνικό ρόλο του και τις σχέσεις του με ορισμένες κοινωνικές τάξεις. Η Αντωνοπούλου διερευνά τον «κοινωνικό τόπο» γέννησης της έννοιας της ύλης και επιβολής της ως περιεχομένου της συνείδησης των δρώντων. Τα γνωστικά

υποκείμενα δε συνιστούν αφηρημένους νόες εκτός ιστορίας και κοινωνίας, αλλά κοινωνικά υποκείμενα τα γνωστικά ενεργήματα των οποίων λαμβάνουν χώρα εντός και διά συγκεκριμένων κοινωνικών πρακτικών. Το εννοιακό πλαίσιο με το οποίο κατανοούν τον εαυτό τους και τον κόσμο τους έχει κοινωνικό-ιστορικό περιεχόμενο, που για να το αποκαλύψουμε πρέπει να μελετήσουμε τις κοινωνικές σχέσεις τους, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται στην ανθρώπινη ιστορία. Το εγχείρημα αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολο, καθώς απαιτεί τη μελέτη των περιεχομένων της συνείδησης των κοινωνικών υποκειμένων έτσι ώστε να αναδειχθούν τα νοήματα με τα οποία οι δράντες νοηματοδοτούν τις σχέσεις και τις πρακτικές τους. Γι' αυτό το λόγο, η Αντωνοπούλου καταβάλλει συστηματική προσπάθεια να ανιχνεύσει τα γνωστικά, θα λέγαμε, περιεχόμενα της συνείδησης των δρώντων, όπως αυτά διαμορφώνονται μέσω της αφαίρεσης της ανταλλακτικής αξίας που λαμβάνει χώρα στην πραγματικότητα κατά την εμπορευματική ανταλλαγή, αλλά και θεματοποιείται και από τους δρώντες ως ανταλλακτική σχέση μεταξύ των εμπορευμάτων τους. Οι διάφορες μορφές αφαίρεσης της ανταλλακτικής αξίας εκφράζουν και ταυτόχρονα συγκαλύπτουν για τους ίδιους τους δρώντες την κοινωνική σχέση τους. Η ανταλλακτική αξία αντικειμετοποιεί την κοινωνική σχέση και αυτό σημαίνει ότι τα κοινωνικά υποκείμενα εννοούν, υπό αυτές τις συνθήκες, τη σχέση τους ως σχέση μεταξύ αντικειμένων-πραγμάτων, ως σχέση μεταξύ εμπορευμάτων. Εδώ θα πρέπει, κατά την Αντωνοπούλου, να αναζητήσουμε τη θεμελιώδη κοινωνική συνθήκη ανάδυσης της έννοιας της ύλης. Όπως δείχνει, η αφαίρεση της ύλης δημιουργείται ως άλλη πλευρά της αφαίρεσης της ανταλλακτικής αξίας. Οι διάφορες ιστορικές μορφές της ανταλλακτικής αξίας συμφύονται με τους διαφορετικούς βαθμούς αφαίρεσης της έννοιας της ύλης.

Στην προσπάθειά του να υποστηρίξει αλτουσερικής προέλευσης θέσεις και αντιλήψεις ο Σωτήρης παρανοεί και παραγνωρίζει το μεγαλύτερο μέρος των αναλύσεων που περιλαμβάνει το βιβλίο της Αντωνοπούλου. Συγκεκριμένα, παραγνωρίζει το πρώτο μέρος του βιβλίου που εκθέτει τις εκδοχές της φιλοσοφικής έννοιας της ύλης και της θεωρίας του υλισμού, όπως αυτές διατυπώθηκαν εντός συγκεκριμένων ιστορικών χρόνων στη διαδρομή της δυτικής φιλοσοφίας. Επίσης, τις επεξεργασίες εκείνες που αφορούν τις μαρξικές διακρίσεις οι οποίες επιτρέπουν να τεθεί το ερώτημα της έννοιας της ύλης ως ερώτημα ανάδειξης του περιεχομένου των κοινωνικών σχέσεων εντός των οποίων διαμορφώνεται. Είναι χαρακτηριστικό ότι υποστηρίζει πως η Αντωνοπούλου προσεγγίζει τον καπιταλισμό μέσα από μια «θεωρία του εμπορεύματος», ενώ αφιερώνονται 50 σελίδες (Αντωνοπούλου 2000: 209-259) στην εξέταση και την ανάλυση των συνθηκών δημιουργίας του κεφαλαίου και της καπιταλιστικής κοινωνίας, στις οποίες παρακολουθείται ο τρόπος με τον οποίο το κεφάλαιο καθίσταται «αυτόνομο υποκείμενο» και «αυτόματο φετίχ», η μυστικοποιημένη πραγματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων. Μάλιστα, αντίθετα από ό,τι ισχυρίζεται ο Π. Σωτήρης, ότι δηλαδή η Αντωνοπούλου εφαρμόζει καπιταλιστικές κατηγορίες σε μη ή προκαπιταλιστικές κοινωνίες, το βιβλίο δείχνει συγκεκριμένα γιατί στην ελληνική αρχαιότητα, για παράδειγμα, η έννοια της ύλης δε γενικεύεται και συνεπώς δε διατυπώνεται θεωρητικός υλισμός, καθόσον οι κοινωνικές σχέσεις της ανταλλαγής των εμπορευμάτων ως ισοδύναμων αξιών δε διαμορφώνουν «ολοκληρωμένη έννοια της αξίας». Στα κεφάλαια 3 και 5 αναλύονται, μεταξύ άλλων, οι συνθήκες της ελληνικής αρχαιότητας και εξετάζονται τα πε-

ριεχόμενα της κοινωνικής σχέσης ως ανταλλαγής ισοδύναμων αξιών που δεν επιτρέπουν τη διαμόρφωση «ολοκληρωμένης μορφής της αξίας». Στο κεφάλαιο 5, μάλιστα, το βιβλίο ανασυγκροτεί τα περιεχόμενα της κοινωνικής σχέσης ανταλλαγής, όπως τα επεξεργάζεται ο Αριστοτέλης, προκειμένου να δείξει τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα τελευταία προϋποτίθενται της αριστοτελικής θεωρίας της φύσης και της φυσικής διαδικασίας. Αναδεικνύεται έτσι το ιστορικό περιεχόμενο της αριστοτελικής έννοιας της ύλης. Το ίδιο κάνει το βιβλίο σε σχέση με τον ύστερο μεσαίωνα και τον πρώιμο και ολοκληρωμένο καπιταλισμό, αναδεικνύοντας έτσι τα ιστορικά περιεχόμενα των αντίστοιχων αφαιρέσεων της ανταλλακτικής αξίας και μαζί της έννοιας της ύλης και της θεωρίας του υλισμού. Μάλλον ο ίδιος ο Σωτήρης είναι αυτός που οδηγείται στο να γενικεύει ιστορικές κατηγορίες, όπως την αντίθεση υλισμού-ιδεαλισμού και τη σύνδεσή της με την πάλη των τάξεων, όταν επιχειρεί να προβάλει αυτή την αντίθεση στο σύνολο του ιστορικού παρελθόντος, καταλήγοντας έτσι σε αναχρονιστικές αναγνώσεις της ιστορίας της φιλοσοφίας (Σωτήρης 2000: 157).

Το βιβλίο της Αντωνοπούλου αξίζει να διαβαστεί και να μελετηθεί προσεκτικά, γιατί συνιστά μια ιδιαίτερα σημαντική και πρωτότυπη απόπειρα κοινωνιοθεωρητικού αναστοχασμού της φιλοσοφικής έννοιας της ύλης και των γνωστικών τρόπων που τη θέτουν ως θεμελιώδη έννοια, μια μελέτη που παίρνει στα σοβαρά τη μαρξική θέση ότι οι κατηγορίες της σκέψης «εκφράζουν... μορφές ύπαρξης» της δράσης και της ζωής των ανθρώπων (Marx 1973: 106). Μας προσφέρει, λοιπόν, τη σπάνια ευκαιρία να αναστοχαστούμε κριτικά μια έννοια κομβικής σημασίας για το εννοιολογικό πλαίσιο τόσο των φυσικών όσο και των κοινωνικών επιστημών.

Βιβλιογραφία

- Αντωνοπούλου, Μαρία (2000), *Κοινωνική Πράξη και Υλισμός, Σπουδή στην Κοινωνιολογία της Γνώσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Αντωνοπούλου, Μαρία, «Για την υπέρβαση των διυλισμών: Απάντηση στον Π. Σωτήρη», *Ουτοπία* (42).
- Marx, Karl (1973), *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, Harmondsworth, Penguin.
- Marx, Karl (1976), *Capital: A Critique of Political Economy*, τόμ. 1, New York, Vintage Books.
- Σωτήρης, Παναγιώτης (2000), «Πρέπει να φοβόμαστε τον υλισμό; Σκέψεις με αφορμή ένα πρόσφατο βιβλίο», *Ουτοπία* (42).